

УДК 378.091.12:316.647.5
https://doi.org/10.33989/2075-146x.2020.26.227411

ІРИНА БАБЕНКО
ГРИГОРІЙ КУЗЬМЕНКО
ORCID: 0000-0002-7985-146X

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

СУТІСНО-ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ» ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

У статті здійснено аналіз сутності поняття «толерантність», проаналізовано толерантність як професійну якість викладача вищого навчального закладу, визначено її структурні компоненти. Автор спирається на думку, що ключовими конструктами толерантності особистості є: толерантність як протилежність егоїзму та егоцентризму; толерантність як терпимість до оточуючих людей; толерантність як шлях до добра, істини й співчуття; толерантність і норма (почуття міри) як складові частини традиційної культури. Аналізується специфіка особистісного, когнітивного, емоційного й поведінкового компонентів толерантності

Ключові слова: толерантність, професійна якість, викладач, вищий педагогічний навчальний заклад

Постановка проблеми. Нові вимоги, що ставляться державою перед вищою школою в сучасних умовах її функціонування, визначають перспективні напрямки професійної підготовки фахівців освітньої галузі. Значний дослідницький інтерес привертає до себе проблема гармонійного поєднання високого рівня професіоналізму майбутніх вчителів, наукового світогляду й особистісних якостей, серед яких особливе місце в сучасних умовах посідає толерантність. Формування толерантності особистості є стратегічним завданням вітчизняної системи освіти. Така значущість феномену толерантності актуалізує необхідність уточнення сутності толерантності, умов її формування та шляхів упровадження в освітню практику професійної підготовки майбутніх викладачів. Актуальність даної проблеми посилюється, наявністю глибоких протиріч між потребою системи вищої освіти до практичної реалізації викладачами принципу та недостатньою теоретичною і методичною розробленістю питань її комплексного дослідження як професійної якості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науці категорія толерантності виступає об'єктом вивчення різних наукових галузей (філософії, соціології, психології, медицини, педагогіки). Педагогічний контекст феномена толерантності розглянуто у працях таких авторів, як І. Абакумова, Є. Білозерцев, О. Волошина, Б. Герушинський, Н. Кудзієва, В. Сластьонін та інші. Здійснений нами аналіз наукової літератури засвідчує, що науковцями досліджено зміст поняття «толерантність», проблема формування толерантності в полікультурному освітньому середовищі, психолого-педагогічні та організаційно-методичні аспекти формування толерантності особистості школяра, студента, вчителя.

Як засвідчує здійснений нами аналіз наукової літератури, недостатньо дослідженою залишаються проблема формування досліджуваної якості у викладачів вищих педагогічних навчальних закладів як показника їх професійної компетентності.

Мета статті – охарактеризувати толерантність як професійну якість викладача вищого педагогічного навчального закладу, визначити її структурні компоненти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «толерантність» є доволі багатозначним та динамічним, про що свідчить понад 40 його визначень. Цим, зокрема, пояснюється той факт, що означене поняття є багатоаспектним, оскільки його сутність аналізується крізь призму психологічних та світоглядних якостей особистості.

Перші згадки про толерантність зустрічаються в роботах мислителів XVI-XVII ст. (Дж. Локк, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо та ін.) У перекладі з латинської мови толерантність (tolerantia) означає терпимість, що етимологічно походить від латинського дієслова *tolerare* (втримувати, терпіти, долати) (Волошина, 2007, с. 66).

Дослідниця І. Воробйова, узагальнюючи історичний аспект становлення терміну «толерантність», здійснила його етимологічний аналіз в різних мовах світу. Вона дійшла висновку, що в більшості культур світу це поняття трактується як здатність людини до терпимості. Зокрема, у французькій мові толерантність (tolerance) – повага свободи іншого, його способу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів; в англійській мові – стійкість, витривалість, а також терпимість і допустиме відхилення в межах норми; у китайській мові (kuan gong) – прояв великодушності; в мовах арабських країн (tasamul) – прощення, поблажливості, м'якості, співчуття, терпіння, прихильності до інших; у перській мові толерантність означає терпіння, витривалість, готовність до примирення (Воробйова, 2006, с. 11).

Ідеями толерантності просякнуте педагогічне вчення К. Ушинського. Відстоюючи ідеї народності та науковості освіти і виховання підрастаючого покоління, учений ствердив важливість усезагальної освіти на засадах демократизації та гуманізації, поваги до культурно-історичних цінностей, мови, традицій народу. Освіта, на його думку, має «відкривати шляхи до утворення в людині такого характеру, який протистояв би напору всіх випадків життя, рятував людину від їхнього шкідливого впливу і давав би їй можливість видобувати звідусіль тільки добрі результати» (Ушинський, 1983, с. 99).

Педагогічна концепція А. Макаренка, що базувалась на вихованні особистості в колективі та через колектив, була спрямована на формування гідного члена суспільства: «...у товаристві хороших дітей дитина хороша, а серед забіяк і сама хуліганить, – вона знає, як себе тримати: за що її похвалить улюблений нею колектив і за що засудить. Так

народжується у дитини твердість, незламність загартованого характеру, так виховується почуття громадської честі, обов'язку, усвідомлення обов'язку щодо інших людей» (Макаренко, 1984, с. 260-266). Отже, педагогічні ідеї А. Макаренка щодо толерантності ми розглядаємо в контексті спільної дії членів виховного колективу на засадах взаємоповаги та взаємодовіри. При цьому в організації такої діяльності вчений надавав провідного значення вчителю: «Не можна допустити, щоб наші нерви були педагогічним інструментом» (Макаренко, 1984, с. 263). А. Макаренко практично розробив технологію діяльності толерантного вчителя, якого вирізняють педагогічний такт та педагогічна майстерність.

Положення гуманістичної педагогіки А. Макаренка розширив і збагатив у своїх наукових пошуках В. Сухомлинський. Його педагогічна теорія ґрунтується на ціннісному ставленні до кожної особистості, а провідним завданням освіти учений вважав виховання у дітей та молоді поваги, співчуття до оточуючих, любові до Батьківщини, турботи про рідних та близьких через такі поняття, як «гідність», «відповідальність», «патріотизм», «терпимість», «довіра» тощо. «Знай, – говорив він, – що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. <...> Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре» (Сухомлинський, 1976, с. 162). Толерантність учителя О. Сухомлинський розглядав як невід'ємний компонент педагогічної майстерності, показник педагогічної культури, складниками яких є чуйне, вдумливе ставлення до кожної дитини, увага й піклування про кожного вихованця (Сухомлинський, 1976, с. 518).

М. Акімова та О. Галстян справедливо наголошують, що у науковій літературі поняття «толерантність» відносно особистості педагога стало використовуватися нещодавно, але традиційно вивчалася така професійно-важлива його якість як «педагогічний такт». Ця якість має безліч точок дотику з толерантністю, таких як повага до особистої гідності дитини, ставлення до неї як до цінності, урахування індивідуальних особливостей учнів для реалізації виховних упливів (Акімова, Галстян, 2010).

Виокремлюючи загальнопедагогічний аспект толерантності як професійної якості педагога, учені одноставні в думці про те, що «толерантність сприяє не лише мирному співіснуванню різних суб'єктів дійсності, а й успішному самоствердженню особистості, самореалізації людини у суспільстві. У цьому випадку вона набуває особистісно-значущого змісту у процесах самостійного освоєння соціального досвіду і виховання, є результатом інтеріоризації (перетворення внутрішніх структур психіки людини завдяки засвоєнню структур соціальної діяльності) і екстеріоризації (перетворення внутрішніх структур психіки в певну поведінку)» (Бідюк, Орловська, 2010). Таким чином, толерантний педагог, завдяки особливій тактиці побудови своєї поведінки відносно вихованців, досягає більшої результативності у формуванні продуктивних міжособистісних взаємин.

У сучасній науковій літературі «толерантність» означає здатність, уміння терпіти, миритися з чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей, м'яко ставитися до їхніх помилок. Енциклопедичне визначення цього поняття відображає біосоціальні характеристики феномена толерантності: «...імунологічний стан організму; здатність організму переносити несприятливий вплив того чи іншого чинника середовища; терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки» (Совр. слов. иностр. сл., 2002, с. 256); «терпимість до інших поглядів», що в особистісному вимірі є «...ознакою впевненості в собі і усвідомлення надійності власних позицій, ознакою відкритості для всіх ідейних течій, яка не боїться порівняння з іншою точкою зору і не уникає духовної конкуренції» (Филос. енцикл. слов., 1997, с. 103).

Ключовими конструктами толерантності особистості, на думку О. Рибак, є: толерантність як протилежність егоїзму та егоцентризму; толерантність як терпимість до оточуючих людей; толерантність як шлях до добра, істини й співчуття; толерантність і норма (почуття міри) як складові частини традиційної культури (Рибак, 2004, с. 86).

На наш погляд, таке розуміння сутності феномена толерантності акцентує активність, самостійність позиції особистості у визнанні та пізнанні власного «Я», а також індивідуальності іншого (гностичний рівень); у визначенні стратегії у взаємодії з іншими (діяльнісний рівень) і в аналізі результатів цієї взаємодії (аналітико-результативний рівень). Повною мірою означені компоненти притаманні і професійній діяльності людини.

Аналізуючи професійні й особистісні характеристики викладача вищого навчального закладу, виокремимо важливу складову освітньої діяльності, на одну якість, яка збирає в себе всі інші – культура педагогічної взаємодії, що узагальнено виступає як педагогічна майстерність.

У її основі лежать установка викладача на професійне самовдосконалення, на розвиток у себе якостей, оптимальних для ефективної освіти студентів; знання й використання психологічних закономірностей навчання й виховання; практична реалізація основних принципів дидактики й виховання; уміння організувати педагогічне спілкування (Морозов, Чернилевський, 2004, с. 76).

На думку А. Морозова і Д. Чернилевського, викладач вищого навчального закладу в системі освіти має характеризуватися такими професійними якостями:

1. Професійною підготовкою (практичний досвід; схильність до нововведень; здатність до такої діяльності; прагнення до самовдосконалення; знання специфіки цієї діяльності).

2. Морально-етичними якостями (чесність; сумлінність; готовність відстоювати свої переконання; безкорисливість; порядність; інтелігентність; людяність; доброта; надійність; скромність; принциповість; уміння дотримуватись слова).

3. Комунікативними якостями (особиста привабливість; ввічливість; повага до оточуючих; готовність допомогти; тактовність; увага до оточуючих; уміння бути гарним співрозмовником; товариськість; досяжність для контактів; довіра оточуючим; чуйність).

4. Вольовими якостями (впевненість у собі; підприємливість; наполегливість; ініціативність; незалежність; витримка; схильність до ризику; уміння ставити досяжні цілі; цілеспрямованість; стриманість; врівноваженість; рішучість; самостійність).

5. Організаційно-адміністративними якостями (вимогливість до себе та інших; уміння правильно оцінити себе та тих, хто навчається; індивідуальний підхід до кожного; уміння координувати роботу аудиторії, а також – широта інтересів та незалежність поглядів; готовність до контактів та вміння їх підтримувати; уміння емоційно приваблювати

до себе людей; здатність зберігати емоційну стриманість під час спілкування; прагнення до пізнання себе та інших (Морозов, Чернилевський, 2004, с. 112).

Вітчизняна дослідниця Н. Бутенко дещо розширює цей перелік. Головну вимогу до професійної діяльності педагога, яка зумовлена наявністю в структурі компетентності гуманно-особистісної орієнтації, вона позначає як «уміння почувати людину». Індикаторами його наявності завжди є «інша сторона». Другим важливим конструктом професійної компетенції викладача вищого навчального закладу, на думку вітчизняної дослідниці, є уміння інтегруватися з «іншим» досвідом (історичним, інноваційним, досвідом колег). Подібне вміння запобігає нерозумному запозиченню діяльності носіїв іншого за природою досвіду, попереджає виникнення зневаги до наявності інших підходів (Бутенко, 2009, с. 35-36).

Узагальнюючи наукові дослідників щодо компонентів толерантності та професійних особливостей педагогічної діяльності викладача вищої школи, ми виокремили такі необхідні складові толерантності викладача вищого педагогічного навчального закладу:

- особистісна (повага до інших, впевненість в собі, відповідальність тощо).
- когнітивна (усвідомлення і сприйняття людиною багатовимірності і суб'єктивності власних уявлень і своєї картини світу і на цій основі сприйняття індивідуальності іншого тощо);
- емоційна (емпатія, емоційна стійкість, рефлексія тощо);
- поведінкова (прийняття відповідних рішень, вміння керувати собою у будь-якій ситуації тощо).

Отже, компетентним педагогом вищої школи неможливо бути без оволодіння професійною роллю – бути взірцем толерантності особистості у сфері організації навчально-виховного процесу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі систематизації досліджень феномена толерантності у філософському, психологічному та педагогічному аспектах було встановлено, що толерантність – це складний комплексний феномен, який розглядається в різних аспектах і розуміється як прийняття індивідуальності іншої людини та власної особистості, вміння розуміти емоційні стани оточуючих, прагнення до діалогу та співпраці у взаємодії, відмова від домінування і насильства. Структура цього психологічного конструкту складається з особистісного, когнітивного, емоційного й поведінкового компонентів. Виділені компоненти ми розглядаємо як нормативно необхідні для успішної діяльності викладача в сучасних умовах реформування вищої освіти. Усі вони тісно взаємозалежні, кожна наступна продуктивна лише за наявності попередньої, сформованої на достатньому рівні.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в подальшому комплексному вивченні способів підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників до виховання толерантності.

Список використаних джерел

- Акимова, М. К., Галстян, О. А. *Толерантность как компонент коммуникативной компетентности педагогов*. Взято с <http://www.psystudy.com/index.php/num/2010n3-11/322-akimova-galstyan11.html>
- Бідюк, Н. М., Орловська, О. В. Толерантність як особистісно-значуща цінність у контексті гуманізації освіти. В кн. *Актуальні проблеми сучасної науки: VII Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф.* Взято з <http://intkonf.org/d-ped-n-bidyuk-nm-orlovska-ov-tolerantnist-yak-osobistisno-znachuscha-tsinnist-u-konteksti-gumanizatsiyi-osviti/>
- Бутенко, Н. (2009). Компетенції сучасного викладача вищої школи в контексті реалізації його місії. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, 25, 1, 31-39.
- Волошина, О. В. (2007). Генезис становлення толерантності як педагогічної проблеми. В кн. *Наукові записки* (Вип. 19, с. 65-71). Вінниця: ВДПУ.
- Воробьева, И. В. (2006). *Феномен толерантности в контексте педагогического взаимодействия*. (Дис. канд. психол. наук). Екатеринбург.
- Макаренко, А. С. (1984). О моем опыте. В кн. *Избранные педагогические сочинения* (Т. 4, с. 260-266). Москва.
- Морозов, А. В., Чернилевский, Д. В. (2004). *Креативная педагогика и психология: учеб. пособ.* Москва: Академический проект.
- Рыбак, Е. В. (2004). *Формирование толерантности у студентов высших учебных заведений*. (Дис. канд. пед. наук). Москва.
- Современный словарь иностранных слов*. (2002). Москва: Русский язык.
- Сухомлинський, В. О. (1976). Як виховати справжню людину. В кн. *Вибрані твори* (Т. 2, с. 149-918). Київ.
- Ушинський, К. Д. (1983). Про народність у громадському вихованні. В кн. *Вибрані педагогічні твори* (Т. 1, с. 43-103). Київ.
- Философский энциклопедический словарь*. (1997). Москва: Смысл.

References

- Akimova, M. K., & Galstian, O. A. *Tolerantnost kak komponent kommunikativnoi kompetentnosti pedagogov [Tolerance as a component of the communicative competence of teachers]*. Retrieved from <http://www.psystudy.com/index.php/num/2010n3-11/322-akimova-galstyan11.html> [in Russian].
- Bidiuk, N. M., & Orlovska, O. V. *Tolerantnist yak osobystisno-znachushcha tsinnist u konteksti humanizatsii osvity [Tolerance as a personally significant value in the context of humanization of education]*. In *Aktualni problemy suchasnoi nauky [Actual problems of modern science]: VII Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf.* Retrieved from <http://intkonf.org/d-ped-n-bidyuk-nm-orlovska-ov-tolerantnist-yak-osobistisno-znachuscha-tsinnist-u-konteksti-gumanizatsiyi-osviti/> [in Ukrainian].
- Butenko, N. (2009). *Kompetentsii suchasnoho vykladacha vyshchoi shkoly v konteksti realizatsii yoho misii [Competences of a modern high school teacher in the context of its mission]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna [Bulletin of Lviv University. The series is pedagogical]*, 25, 1, 31-39 [in Ukrainian].
- Filosofskii entciklopedicheskii slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. (1997). Moskva: Smysl [in Russian].

- Makarenko, A. S. (1984). O moem opyte [About my experience]. In *Izbrannye pedagogicheskie sochineniia [Selected pedagogical writings]* (Vol. 4, pp. 260-266). Moskva [in Russian].
- Morozov, A. V., & Chernilevskii, D. V. (2004). *Kreativnaia pedagogika i psikhologiya [Creative pedagogy and psychology]: ucheb. posob.* Moskva: Akademicheskii proekt [in Russian].
- Rybak, E. V. (2004). *Formirovaniye tolerantsnosti u studentov vysshikh uchebnykh zavedenii [Formation of tolerance among students of higher educational institutions]*. (Extended abstract of PhD diss.). Moskva [in Russian].
- Sovremenniy slovar inostrannykh slov [Modern dictionary of foreign words]*. (2002). Moskva: Russkii iazyk [in Russian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu [How to raise a real person]. In *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 2, pp. 149-918). Kyiv [in Ukrainian].
- Ushynskyi, K. D. (1983). Pro narodnist u hromadskomu vykhovanni [About nationality in public education]. In *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]* (Vol. 1, pp. 43-103). Kyiv [in Ukrainian].
- Voloshyna, O. V. (2007). Henezys stanovlennia tolerantsnosti yak pedahohichnoi problemy [The genesis of tolerance as a pedagogical problem]. In *Naukovi zapysky [Proceedings]* (Is. 19, pp. 65-71). Vinnytsia: VDPV [in Ukrainian].
- Vorobeva, I. V. (2006). *Fenomen tolerantsnosti v kontekste pedagogicheskogo vzaimodeistviia [The phenomenon of tolerance in the context of pedagogical interaction]*. (Extended abstract of PhD diss.). Ekaterinburg [in Russian].

BABENKO I., KUZMENKO G.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

ESSENTIAL AND SUBSTANTIVE CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF "TOLERANCE" AS A PROFESSIONAL QUALITY OF A TEACHER OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

The article analyzes the essence of the concept of "tolerance", analyzes tolerance as a professional quality of a teacher of higher education, identifies its structural components. The author is of the opinion that the key constructs of personality tolerance are: tolerance as the opposite of egoism and egocentrism; tolerance as tolerance to others; tolerance as a path to goodness, truth and compassion; tolerance and norm (sense of proportion) as part of traditional culture. Based on the systematization of research on the phenomenon of tolerance in philosophical, psychological and pedagogical aspects, it was found that tolerance is a complex complex phenomenon, which is considered in various aspects and understood as acceptance of another person's personality and personality, ability to understand emotional states, desire for dialogue and cooperation in interaction, rejection of domination and violence.

The structure of this psychological construct consists of personal, cognitive, emotional and behavioral components. The specifics of personal, cognitive, emotional and behavioral components of tolerance are analyzed.

The author considers the selected components as normatively necessary for the successful activity of the teacher in the modern conditions of higher education reform. All of them are closely interdependent, each subsequent one is productive only in the presence of the previous one, formed at a sufficient level.

Key words: *tolerance, professional quality, teacher, higher pedagogical educational institution.*

Стаття надійшла до редакції 01.09. 2020 р.

УДК 342.8:343.244-053.81
<https://doi.org/10.33989/2075-146x.2020.26.227416>

АНАСТАСІЯ БАРДІНОВА

ORCID: 0000-0003-3320-1194

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДІ УЯВЛЕНЬ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ У ХОДІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядаються питання правових гарантій виборчих прав громадян та механізми покарання за їх порушення. З'ясовується зміст юридичної просвіти молоді як суб'єктів виборчого процесу.

Ключові слова: Конституція України, Кримінальний кодекс України (КК України), виборчі права громадян, кримінальна відповідальність за порушення виборчих прав громадян, Державний реєстр виборців

Постановка проблеми. Актуальність обраної проблеми обумовлена процесами побудови України як незалежної правової держави, що знаходить підтвердження у Конституції України (ст. 5), в якій, зокрема, проголошено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові та не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (*Конституція України*, 1996). Народ України як носій суверенітету і як єдине джерело влади в Україні має безумовне і пріоритетне право на її здійснення безпосередньо та через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Однією із основних форм безпосередньої демократії, за допомогою якої реалізується народне волевиявлення, є вибори (Медіна, 2003, с. 36).